

менший обсяг ВВП, більш не стабільна економічна та соціальна сфера, тим вищий рівень еміграції в країні. Закономірності територіальної та соціально-економічної міграції населення виявляються у таких процесах: населення України емігрує у країни з вищим соціально-економічним рівнем; сільське населення мігрує ймовірніше, ніж міське, а також особи, що їдуть на навчання, легше залишаються на постійному місці проживання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Фащевський Н.І. Соціально-економічний розвиток регіонів України і міждержавна міграція населення / Н.І. Фащевський, Л.Г. Руденко, М.П. Немченко, К.М. Мисевич // Український географічний журнал. – 2006. – № 4. – С. 44-50.
2. Бачинська М.В. Фактори міграційного протягування в контексті соціокультурологічного розвитку регіону / М.В. Бачинська, Г.П. С'єдина // Молодий вчений. – 2015. – № 3(18). – С. 22-26.
3. Brettell C. Migration Theory: Talking Across Disciplines / Brettell C., Hollifield J.F. – New York : Routledge, 2007. – 304 p.
4. Economy of Ukraine: Strategy and Policy for Long-Term Development/Ed. By V.M. Geys, Academician of NAS of Ukraine. – K. : Institute of Economic Forecasting, Phoenix, 2003. – Sec. 3. – 215 p.
5. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період) [Електронний ресурс]. – 2009. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls.
6. Україна в цифрах 2014 / За ред. І.М. Жук // Статистичний збірник. – 2015. – 239 с.
7. ООН: за чертой бедности в Украине живет более 80% населения [Електронний ресурс]. – 10.06.2015 – Режим доступу : <http://fakty.ua/201072-oon-za-chertoj-bednosti-v-ukraine-zhivet-bole-80-naseleniya>.
8. Рейтинг стран мира по уровню образования. Гуманитарная энциклопедия [Електронний ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – 10.10.2009 (последняя редакция: 18.03.2015). – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/ratings/education-index/education-index-info>.

УДК 330.15:332.1

Патока І.В.

*кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник відділу економічних проблем
екологічної політики
Інституту економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України*

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МІСЦЕВОЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто питання формування механізмів екологічної політики на рівні місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні. Зазначено, що наразі існуюча система організації влади на місцевому рівні не відповідає загальноприйнятим європейським принципам, закладеним в Європейській хартії місцевого самоврядування. Обґрунтовано, що метою реформ організації територіального управління та місцевих інститутів влади повинно стати забезпечення сталого розвитку місцевих громад, в основі якого покладений баланс економічних, екологічних та соціальних аспектів. У роботі виявлені проблеми реалізації місцевої екологічної політики при створенні об'єднаних територіальних громад та запропоновані шляхи їх вирішення. Підкреслено, що питання про земельну власність повинно стати стрижнем територіальної реформи. Здійснений аналіз методики формування спроможних територіальних громад та розроблені пропозиції з її удосконалення.

Ключові слова: екологічна політика, сталий розвиток, місцеве самоврядування, децентралізація, територіальні громади.

Патока І.В. МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ МЕСТНОЙ ПОЛИТИКИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ВЛАСТИ В УКРАИНЕ

В статье рассмотрены вопросы формирования механизмов экологической политики на уровне местного самоуправления в условиях децентрализации власти в Украине. Замечено, что существующая система организации власти на местном уровне не отвечает принципам, которые заложены в Европейскую хартию местного самоуправления. Обосновано, что целью реформ организации территориального управления и местных институтов власти должно стать обеспечение устойчивого развития локальных сообществ, в основе которого лежит баланс экономических, экологических и социальных аспектов. В работе выявлены проблемы реализации местной экологической политики при создании объединенных территориальных сообществ и предложены пути их решения. Подчеркнуто, что вопрос о собственности на землю должен стать стержнем территориальной реформы. Осуществлен анализ методики формирования состоятельных территориальных сообществ и разработаны предложения по ее усовершенствованию.

Ключевые слова: экологическая политика, устойчивое развитие, местное самоуправление, децентрализация, территориальные сообщества.

Patoka I.V. MECHANISMS OF IMPLEMENTATION OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT LOCAL POLICY UNDER AUTHORITY DECENTRALIZATION IN UKRAINE

Formation of the mechanisms of the local self-government environmental policy under decentralization in Ukraine is considered. It is noted that the existing system of the local authorities management does not correspond to the common European principles founded in the European Charter of Local Self-government. It is proved that the reforms of the territorial management and of the local authorities are aimed at facilitating local communities sustainable development based on the balance of the economic, environmental and social issues. Implementation of the local environmental policy while forming united local communities is elucidated, the ways of its solution being suggested. It is emphasized that land ownership must be the key issue of the territorial reform. An analysis is made of the technique of resilient local communities formation, the proposals as to its improvement being suggested.

Keywords: environmental policy, sustainable development, local self-government, decentralization, local communities.

Постановка проблеми. Питання формування механізмів екологічної політики на місцевому територіальному рівні є надзвичайно актуальними з огляду на потребу низовинної стабілізації соціально-економічного життя нашої держави в умовах економічної та політичної кризи та проведення реформи з децентралізації управління. Необхідно зазначити, що існуюча в Україні система організації влади на місцевому рівні не відповідає загальноприйнятним європейським принципам, закладеним в Європейській хартії місцевого самоврядування. Невиконання положень цього документа і, як наслідок, узятих на себе зобов'язань є суттєвою перешкодою на шляху до інтеграції в європейське співтовариство. Тому українська держава потребує проведення масштабних реформ організації територіального управління та місцевих інститутів влади. Зміст цих реформ полягає, зокрема, у забезпеченні сталого розвитку місцевих громад. Існуюча нормативна база в Україні не забезпечує впровадження сталого розвитку територіальних громад, в основу якого покладений баланс економічних, екологічних та соціальних аспектів. Крім того, нагальним є питання формування механізмів екологічної політики на рівні місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні, що і обумовлює актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змістовні дослідження різних аспектів забезпечення сталого розвитку здійснені провідними вітчизняними ученими, такими як О.Ф. Балацький, М.Д. Балджи, І.К. Бистраков, О.О. Веклич, Т.П. Галушкіна, В.А. Голян, Л.С. Гринів, З.В. Герасимчук, Б.М. Данилишин, В.С. Кравців, Л.Г. Мельник, С.К. Харічков, М.А. Хвесик, Є.В. Хлобистов, М.В. Щурик та ін. Незважаючи на цінність проведених досліджень, необхідно зазначити, що нині питання місцевої політики сталого розвитку є найменш вивченими і потребують подальшої ґрунтовної розробки з огляду на завдання децентралізації влади в Україні.

Постановка завдання. Головною метою статті є аналіз та розробка механізмів місцевої політики сталого розвитку в умовах децентралізації влади в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно зазначити, що в багатьох країнах світу сучасні погляди щодо напрямів досягнення сталого розвитку та його підтримання полягають у такому [1, с. 196-197]:

- сталий розвиток починається та має підтримуватися на рівні територіальної громади, а глобальна сталість визначається сукупністю показників сталого розвитку громад;

- забезпечення сталого розвитку здійснюється за вертикаллю, тобто воно бере початок із населеного пункту і сягає світового рівня.

Таким чином, сталий розвиток має починатися та підтримуватися на місцевому рівні і, відповідно, його забезпечення повинно здійснюватися знизу догори, тобто від конкретної громади до національного і світового рівнів. Тому збалансування процесів управління адміністративно-територіальними одиницями різного рангу допоможе орієнтувати наше суспільство у напрямі сталого розвитку.

Отже, забезпечення сталого розвитку на місцевому рівні є надзвичайно важливим завданням екологічно орієнтованого розвитку держав світу. Сталий розвиток громад [2, с. 17] – це одна із форм забезпечення економічно, екологічно та соціально здорового життя на місцевому територіальному рівні. Ця концепція відповідає сучасним викликам, тому вона передбачає прийняття інтегрованих рішень, а не

обмежується фрагментованими підходами, які задовольняють одну із цілей сталого розвитку за рахунок інших. У результаті стала громада управляє своїми людськими, природними та фінансовими ресурсами для задоволення поточних проблем, забезпечуючи умови щодо наявності адекватних ресурсів для майбутніх поколінь.

Варто зазначити, що базовими елементами сталого розвитку територіальних громад є раціональне використання наявних на її території усіх видів ресурсів, збереження довкілля та реалізація інноваційних проектів, котрі забезпечили б такий розвиток промисловості, сільського господарства, туризму, освіти і культури, який, задовольняючи сучасні потреби громади, не загрожував би можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

Таким чином, концепція сталого соціального та економічного розвитку на місцевому рівні, у тому числі концепція сталої громади, є унікальною методикою довгострокового планування місцевого розвитку. В умовах реформування в Україні територіальної організації влади цей досвід набуває надзвичайно великого значення. Крім того, євроінтеграційна стратегія України у сфері місцевого самоврядування і розвитку повинна базуватися на методологічно глибшому застосуванні положень європейських документів.

Європейська стратегія інновацій та доброго врядування на місцевому рівні містить 12 принципів ефективного управління, серед яких є принцип сталого розвитку та спрямованості на тривалі результати, дотримання якого в діяльності органів місцевої влади дає змогу гарантувати екологічну цілісність, якість життя, економічну безпеку, демократичну участь громадянськості. Ще раніше поява Європейської хартії місцевого самоврядування [3], затвердженої Радою Європи, обумовлена процесами різнорівневої інтеграції, у тому числі на місцевому рівні, що спричинило необхідність зіставлення систем управління місцевих органів влади в різних країнах і пошуку уніфікованих підходів до їх подальшого розвитку. На основі хартії можливо реалізувати безліч моделей місцевого самоврядування, які будуть відрізнятися між собою. При приєднанні до неї кожна держава, дотримуючись загальноєвропейських стандартів, має розробити свою національну модель самоврядування, виходячи з власних потреб і традицій. Тому, незважаючи на певну стандартизацію засад місцевого самоврядування в різних державах, його національні риси не лише не втрачаються, а й набувають більшого значення. Хоча Україна ратифікувала названий документ у 1997 році, але ні політично, ні юридично впродовж тривалого часу вона не могла виконати взяті на себе зобов'язання.

Однак необхідно зазначити, що багато положень чинної Конституції України фактично ґрунтуються на положеннях хартії. Так, у ст. 140 ч. 1 зазначається, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Згідно зі статтею 142 (ч. 2), територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднуватися на добровільних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби. Одночасно в Конституції закладені підходи до місцевого самоврядування як інституту державної

влади, що не відповідає принципу децентралізації, проголошеному в хартії. Це спричинило потребу внесення конституційних змін та прийняття низки нормативно-законодавчих актів, а саме прийнята урядом України 1 квітня 2014 року Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, Законів України «Про засади державної регіональної політики» (№ 156 VIII від 05.02.2015) та «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (№ 157 VIII від 05.02.2015).

Таким чином, реформа з децентралізації має зміцнити організаційну, матеріально-фінансову і правову самостійність місцевих громад, забезпечити розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування різних рівнів та трансформацію бюджетної системи для того, щоб громади мали власні бюджети, можливість об'єднувати зусилля і фінанси.

Згідно зі «Стратегією сталого розвитку «Україна-2020» [4] територіальні громади в результаті проведеної реформи самостійно вирішуватимуть питання місцевого значення, свого добробуту і нестимуть відповідальність за розвиток усєї країни. Через залучення коштів місцевих бюджетів громади матимуть можливість розв'язувати важливі проблеми, на які державних ресурсів не вистачає.

Питання збільшення доходів бюджетів територіальних громад за рахунок додаткових внутрішніх надходжень є надзвичайно актуальним. Нині у їхньому складі виділяються такі механізми екологічної політики, що формують доходи, які не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансферів:

- надходження 60% плати за землю для бюджетів сіл і селищ;
- плата за забруднення навколишнього природного середовища у частині, що зараховується до відповідного бюджету;
- платежі за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення.

Для забезпечення фінансової спроможності громад здійснювати належні їм функції вони мають володіти можливістю розпоряджатися власним бюджетом включно з коштами, отриманими від сплати за користування належними їм природними ресурсами. У цьому контексті важливими є такі завдання:

- визначення податкової бази, яка дасть змогу забезпечити виконання територіальними громадами власних повноважень з урахуванням об'єктивних критеріїв дотування державою переданих повноважень;
- приведення до економічно обґрунтованих норм рентних платежів, а також упорядкування пільг щодо використання природних благ територіальних громад (земельних, водних, мінеральних ресурсів);
- удосконалення механізмів реалізації екологічної політики на локальному рівні для забезпечення сталого розвитку територіальних громад [5, с. 7].

Особливу увагу потрібно приділити безпеці життя та здоров'я людини, що неможливо без ефективної медицини, захищеності соціально вразливих верств населення, безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів та промислових товарів.

Крім того, важливо, що відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і наданих повноважень повинно здійснюватися із дотриманням таких принципів [6]:

- визначення як фінансової основи здійснення органами місцевого самоврядування власних повноважень податків та зборів, які пов'язані з територією відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
- надання органам місцевого самоврядування права регулювати ставки місцевих податків і зборів;
- визначення матеріальною основою місцевого самоврядування майно, зокрема землі, що перебуває у власності територіальних громад сіл, селищ, міст (комунальній власності), об'єктів спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, району, області, а також належної бази оподаткування;
- надання територіальним громадам права розпоряджатися земельними ресурсами в межах своєї території, об'єднувати свої майно та ресурси в рамках співробітництва територіальних громад для виконання спільних програм та більш ефективного надання публічних послуг населенню суміжних територіальних громад.

Необхідно підкреслити, що питання про земельну власність повинно стати стрижнем територіальної реформи. В межах своєї території уся земля має бути віддана до юрисдикції територіальної громади, що сприятиме посиленню матеріальної основи її діяльності. Але щоб нагромадити грошові ресурси для розвитку місцевого самоврядування, потрібно здійснити розмежування земель державної і комунальної власності.

Безумовно, є усі передумови, щоб реалізація Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні сприяла:

- посиленню правової, організаційної та матеріальної спроможності територіальних громад, органів місцевого самоврядування, дотриманню в їх діяльності принципів та положень Європейської хартії місцевого самоврядування;
- формуванню ефективної територіальної системи органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць;
- стимулюванню економічного розвитку території у результаті вдосконалення механізмів впливу органів місцевого самоврядування на визначення пріоритетів такого розвитку.

Важливим інструментом формування спроможних територіальних громад в світлі реалізації Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (№ 157 VIII від 05.02.2015) стала прийнята Кабінетом Міністрів України 8 квітня 2015 року Постанова (№ 214) «Про затвердження методики формування спроможних територіальних громад» [7], згідно з якою відбувається делімітація об'єднаних територіальних громад та забезпечення процесу реформи місцевої влади в Україні. Але згадана методика не враховує принципи сталого розвитку територіальних громад, за яких забезпечується баланс екологічного, економічного та соціального векторів. Фактично відсутні екологічні аспекти формування спроможних територіальних громад, а також обмежені підходи до аналізу економічної площини формування (розглядаються лише в розрізі обсягів розрахункових доходів). Загалом, у Методіці зроблено акцент лише на соціальних аспектах формування спроможних територіальних громад (наприклад, надання послуг у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства тощо).

Необхідними умовами покращення методики формування спроможних територіальних громад є поси-

лення економічних аспектів та впровадження екологічних складових у процес створення об'єднаних територіальних громад з урахуванням природо-ресурсного потенціалу територій, його аналізу та визначення перспективних напрямків, що є базою для економічного розвитку. Також важливо розглянути економічний потенціал, наявні потужності, їх дислокацію, функціональний стан, адже згідно із Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади вся економічна діяльність, пов'язана з територією відповідної адміністративно-територіальної одиниці, повинна через механізм місцевих податків та зборів сприяти формуванню місцевого бюджету. Таким чином, баланс економічних, екологічних та соціальних аспектів формування об'єднаних територіальних громад забезпечить їх поступальний сталий розвиток.

Крім того, необхідно підкреслити, що кожна територіальна громада, і адміністративний район мають унікальний, притаманний лише їм набір можливостей та проблем, тому необхідно застосовувати індивідуальний підхід до вибору економічних механізмів розвитку на локальному рівні. Важливо використовувати переваги територій (ресурсні, інфраструктурні та ін.) для державного стимулювання економічної діяльності територіальної громади та створення сприятливих умов для сталості її розвитку.

Таким чином, пропозиції змін до чинної Методики формування спроможних територіальних громад ґрунтуються на необхідності збалансування економічних, екологічних і соціальних факторів розвитку громад, розширення можливостей збільшення доходів бюджетів територіальних громад додаткових внутрішніх надходжень, зокрема за рахунок механізмів екологічної політики, що формують доходи, які не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансферів, та коштів, отриманих від сплати за користування природними ресурсами, котрі розміщені на території громади.

У процесі аналізу стану реалізації місцевої екологічної політики при створенні об'єднаних територіальних громад виявлено такі організаційні, інституційні та економічні проблеми:

1. Спадкоємність наявних податків. Наразі остаточно не визначені податки, що будуть надходити до бюджетів об'єднаних територіальних громад. Гостро стоїть питання щодо спадкоємності податків за використання природних ресурсів. Наприклад, сьогодні сільські ради отримують частину податку за використання лісових ресурсів, але не відомо, чи будуть об'єднані територіальні громади спадкоємцями цих податків.

2. Відшкодування заподіяної шкоди внаслідок нераціонального природокористування. Запропоновано, що частина податку за використання надр державного значення повинна надходити до бюджету територіальної громади, тому що екологічні збитки, отримані у процесі надрокористування, будуть перш за все найбільш суттєвими на місцевому рівні.

3. Екологічне оподаткування малого бізнесу. Екологічний податок, що надходить до місцевого бюджету, заплановано спрямувати до бюджету об'єднаної громади, але цей податок стосується лише великих підприємств. Проте, в багатьох місцевостях левова частка прибуткових виробництв припадає на малий бізнес, які не обкладені екологічним податком, але забруднюють навколишнє природне середовище (наприклад, пилорами або підприємства з обробки каменю). Крім того, дуже складна процедура адміністрування цього податку, що ускладнює

роботу з ним на рівні місцевих бюджетів. Запропоновано поширити місцевий екологічний податок на підприємства малого бізнесу, що наносять збиток довкіллю.

4. Тверді побутові відходи. Наразі процес організації облаштованих місцевих сміттєзвалищ ускладнений важкою процедурою відведення земельних ділянок під них. Це спричиняє утворення стихійних сміттєзвалищ поблизу кожного населеного пункту на землях, придатних для іншого використання. Якщо збережеться така процедура для об'єднаної територіальної громади, питання поводження з відходами на місцевому рівні не буде вирішено. Запропоновано спростити процедуру відведення земельних ділянок під сміттєзвалища для територіальних громад.

5. Розпорядження землями сільськогосподарського призначення за межами сільських населених пунктів. Надзвичайно гостра проблема розмежування управлінських функцій та повноважень на різних рівнях територіального управління у розрізі взаємодій між Державною агенцією по земельних ресурсах та місцевими радами. Перш за все це стосується механізму розпорядження землями сільськогосподарського призначення за межами сільських населених пунктів, які нині адмініструються Державною агенцією. У межах своєї території всю землю варто віддати до юрисдикції територіальної громади, що сприятиме посиленню матеріальної основи її діяльності, суттєвому підвищенню доходів місцевого самоврядування від використання земель шляхом забезпечення більшої прозорості й ефективності цього процесу.

Висновки:

1. Місцева політика сталого розвитку може бути реалізована через механізм сталих громад. Ця концепція відповідає сучасним викликам, тому що вона передбачає прийняття інтегрованих рішень, а не обмежується частковими підходами, які задовольняють одну з цілей сталого розвитку за рахунок інших на місцевому рівні. Надзвичайно важливим є економічний механізм сталої громади, який забезпечує надходження до місцевого бюджету відрахувань від усіх видів діяльності на її території. Таким чином, розвиток сталої громади спрямовується на забезпечення екологічної та економічної сталості, соціальної рівності та ефективного місцевого управління.

2. Реформа з децентралізації має зміцнити організаційну, матеріально-фінансову й правову самостійність місцевих громад в Україні. Створення необхідних передумов для децентралізації та забезпечення сталого місцевого розвитку доцільно послідовно здійснювати шляхом реформування існуючої системи місцевого самоврядування.

3. У процесі реформування місцевого самоуправління принципове значення має належне забезпечення матеріально-фінансової автономії територіальних громад, яка можлива за умов реалізації конституційного принципу самостійності місцевих бюджетів. Для цього потрібно визначити на довгостроковій основі джерела їх власних доходів.

4. У межах своєї території всю землю варто віддати до юрисдикції територіальної громади, що сприятиме посиленню матеріальної основи її діяльності, суттєвому підвищенню доходів місцевого самоврядування від використання земель шляхом забезпечення більшої прозорості й ефективності цього процесу.

5. Необхідними умовами покращення методики формування спроможних територіальних громад є посилення економічних аспектів та впровадження екологічних складових у процес їх створення з ура-

хуванням природо-ресурсного потенціалу територій. Таким чином, баланс економічних, екологічних та соціальних аспектів формування об'єднаних територіальних громад забезпечить їх поступальний сталий розвиток.

6. Реалізація механізмів забезпечення місцевої політики сталого розвитку в умовах децентралізації влади потребує подальшого наукового супроводу, особливо щодо питань сталих громад та розмежування управлінських функцій та повноважень на різних рівнях територіального управління.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Економічні механізми національної екологічної політики в системі сталого розвитку України / [Веклич О.О., Кобзар О.М., Колмакова В.М. та ін.] ; за науковою редакцією проф. Лизуна С.О. / ДУ «ІЕПСР НАНУ». – Київ, 2014. –280 с.
2. «What is a Sustainable Community?» Institute for Sustainable Communities. Retrieved 10 March 2014 [Electronic recourse]. – Access mode : http://www.iscvt.org/what_we_do/sustainable_community/.
3. Європейська хартія місцевого самоврядування від 06.11.1996 [Електронний ресурс]. –Режимдоступу:http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
4. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» від 12 січня 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>.
5. Економічні аспекти управління природними ресурсами та забезпечення сталого розвитку в умовах децентралізації влади в Україні / [за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика]. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2015. – 72 с.
6. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/333-2014-p.
7. Методика формування спроможних територіальних громад (постанова КМУ № 214 від 08.04.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua/control/uk/...article?art.